

Nr. 4 - 2009 / Årgang 54

UTGITT AV OSLO MUSEUM

AVD. BYMUSEET

FROGNERVEIEN 67

POSTBOKS 3078

ELISENBERG

0207 OSLO

TLF: 23 28 41 70

FAX: 23 28 41 71

E-post: post.bymuseet@oslomuseum.no

Hjemmeside: www.oslomuseum.no

REDAKTØR:

Anne Birgit Gran Lindaas

I REDAKSJONEN:

Hans Philip Einarsen

Vegard Skuseth

Knut Sprauten

FOTOBHANDLING:

Rune Aakvik

Fredrik Birkelund

UTFORMING: Terje Abrahamsen

om; bymuseet

INNHOLD:

Lars Roede

En verdensberømt oppfinnelse fra

Kristiania

Side 2

Anne Louise Lien

Oslo Ladegård

Side 16

Runar Døving

Med en medister fra Strøm-Larsen –

kulinarisk vandring langs linje 11

Side 30

Jorunn Sanstøl

Lisa Kristoffersen

Side 42

Det er en utbredt myte at binderseren er en norsk oppfinnelse med opprinnelse i Kristiania. Historien rundt oppfinnelsen og dens videre skjebne kan du lese i dette årets siste nummer av Byminner. Oslo Ladegård kjenner de fleste osloborgere til. Men hva har Ladegården vært brukt til fra den ble bygget og fram til våre dager, og hvem har bodd der? Mangfoldet av butikker som selger oss «fastfood», og ulike typer og antall spisesteder i Oslo

har endret seg mye de siste årene. Runar Døving tar oss med på en kulinarisk vandring på Oslos beste østkant, fra Strøm-Larsen på Torshov til innvandrerboutikker og restauranter i Torggata.

I Bymuseets store portrettsamling finnes et portrett av dyrevennen og byoriginalen Lisa Kristoffersen. Jorunn Sanstøl gjør oss bedre kjent med henne.

Vi ønsker våre lesere en god lesehøst!

En verdensberømt oppfinnelse fra Kristiania

Lars Roede

12. november 2009 er det 110 år siden kontorsjef Johan Vaaler i Schultz' gate 2 i Kristiania la siste hånd på en patentsøknad som han må ha ventet seg mye av. Den kom til å skaffe ham verdensberømmelse, i hvert fall i Norge, men i sin egen levetid opplevde han hverken heltestatus eller økonomisk gevinst av patentet som «plasserte Norge på verdenskartet». ¹ Det må ha vært en glad familie som i 1901 fant to brev fra utlandet i postkassen. Fra Kaiserliches Patentamt i Berlin kom melding om at tysk patent no. 121067 var innvilget 6. juni 1901. Og helt fra USA kom enda et brev, vi får tro en stund senere på grunn av den lange sjøreisen, med beskjed om at US Patent no. 675761 var innvilget allerede 4. juni, to dager før det tyske.

Papirklemmen fra Kristiania

Alle vet at den ydmyke bindersens i kontorskuffen er en norsk oppfinnelse. Mange vet også at oppfinneren het Johan Vaaler, og at han fikk patent på oppfinnelsen i Tyskland og USA. Den fortellingen er blitt en del av vår nasjonale kulturarv, noe vi gjerne tyr til som oppstiver for sviktende nasjonal selvtillit. Det gjør oss ekstra stolte at bindersens også er et internasjonalt ikon for genial og innovativ design fordi vi, sammenlignet med nabolandene, har en kortere merittliste for banebrytende design og teknologi å vise til. Gledelig er det også at binders-

ens norskhet etter hvert er kjent også i utlandet. Et nettsøk etter *paper clip* gir utallige versjoner av bindershistorien, hvorav de fleste gir honnør til Vaaler. Men bindersens ble valgt til logo for det internasjonale design-år i Barcelona i 2003 helt uten referanse til Norge og Vaaler, så budskapet har ennå ikke nådd ut til hele menneskeheten.

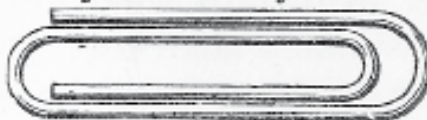
Oppmerksomme lesere har kanskje en mistanke om at avsnittet over ikke er skrevet i full oppriktighet. Det er nok dessverre slik at jeg skriver dette for å knuse en myte og ta fra alle gode nordmenn en illusjon. Gjenstanden vi har i

DON'T MUTILATE YOUR PAPERS

with pins or fasteners, but use the

GEM + PAPER + CLIP

Only satisfactory device for temporary attachment of all kinds of papers. Quickly applied and removed.

25 Cents a Box.

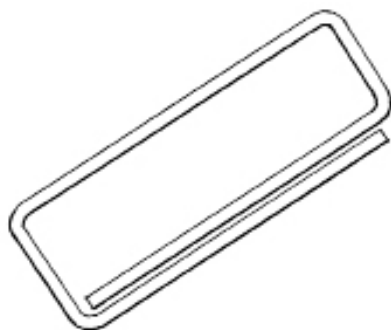
Cushman & Denison, 172 9th Ave., N. Y.

Published in *The Book-Keeper*, Aug. 1894, p. 6. Discovered by The Early Office Museum (www.officemuseum.com)

Johan Vaaler, etter portrett i Studenterne fra 1887.

*Tidsskriftannonse fra 1894 opprinnelig fra det amerikanske tidsskriftet *The Book-Keeper*, august 1894, s. 6. Gjengitt med tillatelse fra *The Early Office Museum*.*

Johan Vaalers papirklemme, slik den er fremstilt på hans patentsøknader til Tyskland og USA. I tillegg til denne grunnversjonen tegnet Vaaler også varianter med trekantet og mer avrundet form.

Postens minnefrimerke fra 1999 med den velkjente binders av typen «Gem» med Vaalers tyske «Patentschrift» som bakgrunn. Design: Enzo Finger.

kontorskuffen og bruker til allverdens gjøremål, blant annet til å hefte sammen papir, er dessverre ikke oppfunnet i Norge. Bindersen i skuffen har en annen form enn den «papirklemmen» som Johan Vaaler fikk patent på. I sin grunnform er bindersen som vi kjenner den i dag aldri blitt patentert. Men den antas å ha vært i produksjon i England kanskje så tidlig som i 1880-årene.² Der ble den fremstilt av firmaet «Gem Ltd.» og solgt under varemerket «Gem» – «edelstenen». Det forklarer hvorfor svenskene, som stort sett er merkelig uvitende om bindersens norskhet, insisterer på å kalle den «ett gem» – uten å ane hvor de har fått den betegnelsen fra.³

Men hvis bindersen ikke har noe særlig med Norge å gjøre, hvordan har det seg at vi likevel har laget og tatt så godt vare på

myten? Jeg kommer til det om litt, men først må jeg fortelle at jeg selv mistet min uskyld midt på 1990-tallet, da jeg kom over en bok om teknologihistorie av professor Henry Petroski ved Duke University i Durham, North Carolina. Han har spesielt interessert seg for oppfinnerhistorie, og hans prosjekt i boken *The Evolution of Useful Things* fra 1993⁴ er å vise at mange geniale og tilsynelatende enkle oppfinnelser som glidelåsen, bokseåpneren og altså også bindersen, ikke slår ned som hugskott i Petter Smarts hjerne, fullt ferdige til å settes i produksjon. De fleste oppfinnelser er resultater av år med prøving, feiling og møysommelig videreutvikling av ideer som til å begynne med var høyst ufullkomne. Petroski har skrevet flere artikler om binders og må betraktes som verdens fremste bindersforsker, og det meste jeg skal fortelle i denne artikkelen har jeg hentet fra hans skrifter.

Siden jeg var en av de få nordmenn som hadde lest Petroskis bok, tenkte jeg da året 1999 nærmet seg at jeg burde advare nasjonen mot å feire hundreårsjubileet for Vaalers ikke-oppfinnelse. Men allerede i januar var Postverket ute med de to første frimerkene i en serie til minne om norsk oppfinnsomhet. Ostehøvelen – som virkelig er en norsk oppfinnelse⁵ – var avbildet på det ene, mens det andre viste en binders av den nå velkjente typen, «The Gem». Bakgrunnen for dette perfekte ikon var en faksimile av Vaalers tyske «Patentschrift» fra 1899.⁶ Posten må ha ant uråd siden frimerket ikke viste den gjenstanden som Vaaler faktisk fikk patent på, og som ikke ligner en moderne binders. Min kronikk i *Aftenposten*⁷ i februar kom for sent til å avverge en

jubileumsfeiring på falske premisser, men Postverkets lille bedrag gjorde det enda mer påkrevet å avsløre nasjonens felles selvbedrag.

Fakta om binders

Ifølge nettstedet *Early Office Museum*⁸ ble det første amerikanske patent for en slags binders utstedt til Samuel B. Fay i 1867. Den var egentlig beregnet på å feste merkelapper til tekstiler, men ble også markedsført som papirklemme. Neste patent ble gitt til Erlman J. Wright i 1877. Hans binders lå i form og virkemåte nokså nær opptil dagens binders og var uttrykkelig ment for papir. I 1890-årenes USA kom flere patenter hvert år, og dette fortsatte utover på 1900-tallet. Vaalers norske papirklemme var bare nr. 15 i rekken. 14 amerikanske oppfinnere var altså tidligere ute enn Johan Vaaler. Det første patent for en virkelig brukbar binders fikk Cornelius Brosnan i 1900. Hans «Konaclip» var i virkemåte, om ikke av utseende, identisk med den endelige binders. Den illustrerer ordet «clip» i *Webster's New International Dictionary* fra 1909.⁹

Men ingen har klart å finne noe patent for grunntypen til dagens velkjente versjon, som lar ståltråden gjøre to fulle runder. Petroski dokumenterte imidlertid i sin bok fra 1993 at William Middlebrook fra Waterbury, Connecticut, 27. april 1899 fikk patent på en «Machine for making wire paper clips».¹⁰ Tegningen på patentbrevet avbilder tydelig en fullkommen binders av gem-typen som det produktet maskinen skulle levere. Det beviser at binders var godt kjent allerede ¾ år før Vaaler søkte om patent for sin oppfinnelse.¹¹

Siden er det patentert et uttall av varianter over denne klassiske typen – med spiss istedenfor rund ende, med enden bøyd ut fra planet for lettere å gape over papirkanten, med bølger eller mothaker på ståltråden for å holde bedre på papiret, og rent estetiske varianter med trekantet eller rund form, osv. osv.¹² Alle variantene demonstrerer at det ikke finnes noen helt perfekt utgave av binders, til tross for dens ry som det perfekte svar på et design-problem. Hver ny variant har tatt for seg en av ulempene og forsøkt å eliminere den, men ikke uten å skape andre problemer. Som alle brukere vet, er «bindersdøden» et stort problem; det at binders også griper tak i papir som ikke var ment for den. Vi vet også at den mister spensten og løsner eller blir varig deformert når papirbunken blir for tykk. Binders i eske kan lett hekte seg sammen og bli vanskelige å plukke opp enkeltvis hvis ståltrådender stikker ut.

Den beste, og derfor den mest solgte gjennom 120 år, er klassikeren «The Gem». Petroski opplyser at han har funnet en omtale for «Gem Paper-Fasteners» så tidlig som i 1883,¹³ men det kan ha vært et annet produkt fra samme engelske fabrikk. De ble sagt å være «bedre enn vanlige nåler for å binde sammen dokumenter om ett og samme emne, en bunke brev, eller sider i et manuskript».¹⁴ Navnet «Gem» ble registrert som varemerke i USA i 1904, og søknaden presiserte at det var «used since March 1, 1892». Også den opplysningen kan referere til et annet produkt med omtrent samme formål. Men det siste og ugjendrivelige bevis for at binders ikke bare fantes som idé, men faktisk var i produksjon

og salg lenge før Vaaler tenkte ut sin papirklemme, ble nylig funnet av kurator Mark Frankena i Early Office Museum. I et tidsskrift fra 1894 kom han over en annonse fra firmaet Cushman & Denison i New York, forhandlere av kontorutstyr. De averterte The Gem Paper Clip som den «eneste tilfredsstillende innretning for midlertidig sammenhefting av alle slags dokumenter». Som bildet viser, er dette virkelig bindersens slik kontorfolk har kjent den i over hundre år.

Oppfinneren Johan Vaaler

Johan Vaaler ble født i Aurskog 15. mars 1866. Kirkeboken forteller at han var sønn av Ole Johnsen Vaaler og hustru Anne Sofie Jensdatter, og at han ble døpt 8. april samme år.¹⁵ Vaaler vokste opp på gården Mellom-Våler ved Lierfoss i Aurskog. Etter folkeskolen i hjembygda gikk han på lærerseminar, men ville ha mer utdanning og tok «saa paa nogle maaneder» middelskoleeksamen og året etter examen artium på reallinjen som privatist i Kristiania. I *Studenterne fra 1887* forteller vennen Wilhelm Holst at «Det aar hadde han god tid, og syslet da mere med musiken end med bøgerne. Saa maatte han ut som huslærer og studerte derpaa paa egen haand elektroteknikk – jeg tror i sit hjem».

I 1892¹⁶ ble han ansatt i Alfred J. Bryns patentkontor i Kristiania, hvor han etter få år ble kontorsjef. Ansettelsen ga ham økonomi til å gifte seg i 1894 med den fire år eldre Thina Engelschiøn fra Nord-Aurdal. De fikk barna Peter Bernhard Engelschiøn Vaaler (1895), Sofie Vaaler (1897) og (Jens) Christian Waaler (1898).¹⁷ Folketellingen i 1900 forteller at han da var

«Kontorchef paa Patentkontor» og bodde med sin kone og deres tre barn til leie i Schultz' gate 2. Sammen med dem bodde hans mor Anne Sofie Johnsdatter Vaaler, født i Urskoug i 1828. Til hjelp i huset hadde de piken Marie Johannesdatter fra Hønefoss, 19 år gammel.¹⁸

I *Studenterne fra 1887* omtales Johan Vaaler som en rikt begavet, men stille og beskjeden mann: «et uttrykk av hjertets godhet og oprigtighet straalte fra de intelligente øine gjennom lorgnetten ... men neppe mer end to eller tre mennesker kjender til, hvor usedvanlig begavet han var. Og han *elsket* sin videnskap. For dennes egen skyld. Fysiken og matematiken. Han var autodidakt i elektroteknik. Han røktet med fremragende dygtighet og intens iver sit vanskelige og slitende arbeide som kontorchef ved det store patentkontor». «Den stordaad, han herunder øvet, burde været kjendt og dermed hans navn som et lysende eksempel paa, hvad en selvlært norsk bondegut har kunnet evne. *Men det, hvortil jeg sigter, skal ikke nævnes, aldrig kaste glans over hans navn.*»

Denne kursiverte setningen i Holsts tekst antyder at Vaaler arbeidet med epokegjørende oppfinnelser, men uten å oppnå resultater som ville bli stående. Kan det være patentene for *papirklemmen* han sikter til, men ikke vil nevne eksplisitt, fordi det ved 25-årsjubileet i 1912 var klart at den kort tid etter var blitt irrelevant både for Vaaler selv og for alle andre, da *bindersens* av Gem-typen ble kjent også i Norge? Det er i alle fall verdt å merke seg at denne første biografien overhodet ikke nevner bindersens. Den forteller bare at «da Vaaler syslet med

elektrotekniske studier, holdt han paa med en række opfindelser og arbeidet selv de indviklede modeller ved en yngre brors hjelp. Han skulde netop til at søke patenter i forskjellige lande, da arbeidet for brødet, for familien, saa alt for tidlig slukte ham helt.»

Da Johan Vaaler i 1901 fikk sine patenter i Tyskland og USA, hadde familien flyttet til Nordahl Bruns gate 10. Som mange på den tid var de stadig på flyttefot. I 1909 flyttet de videre til Ullevålsveien 71, og der bodde de da familiefaren døde 14. mars 1910. Enken og de tre barna flyttet i 1913 til Waldemar Thranes gate 19 og bodde der til omkring 1930. Barna ble boende hos moren til hun døde i 1935, og siden bodde de sammen, til slutt i Tostrups gate 24. Her bodde de ugifte søsknene til de døde i 1970-årene.¹⁹

«I det sidste aar saa Vaaler blek og medtat ut. Han hadde ofte været syk og hat store smerter; men det vilde han aldrig være ved. Han faldt paa sin post strengt arbeidende helt til nogle faa dage før sin død. En dag bleknet han mer og mer og alle kræfter var borte. Han blødte indvendig og sov stille ind.»²⁰ Jubileumsboken fra 1887 fastslår at hans alt for tidlige død gjorde at han ikke rakk å utnytte sitt store talent til fulle. Den nærmeste familien (etterkommere av Thinas bror) bekrefter at han var en beskjeden og innsluttet person, uten den pågåenhet som er nødvendig for å gjøre en oppfinnelse til en kommersiell suksess.

Hvorfor fikk Vaaler patent på sin ufullkomne «binders»?

Det vitner likevel om pågangsmot at Vaaler søkte og fikk patent i Tyskland og USA.

Men et påtrengende spørsmål melder seg: Hvordan kunne patentene for papirklemmen bli innvilget når det allerede fantes et bedre produkt for samme formål, og dessuten en rekke patenter for lignende papirklemmer? Forklaringen må være at patentmyndighetene på den tid var nokså slepphendte og ga full uttelling for enhver forskjell fra tidligere oppfinnelser, også de mest marginale, dersom det kunne argumenteres for at den omsøkte oppfinnelsen var en forbedring av et eksisterende produkt. Vaalers argument overfor de amerikanske myndighetene var ifølge Petroski at hans «paper clip or holder» kunne lages slik at endene av ståltråden lå tett inntil hverandre for å «unngå at de heftet seg sammen når de ble pakket i esker eller lignende». Det var nemlig en svakhet ved mange binderstyper på markedet. Han påsto derimot *ikke* at de var enklere å trø inn på en papirbunke enn allerede eksisterende binders.²¹ Vaaler selv brukte heller ikke som argument at han benyttet seg av *torsjonsprinsippet* ved å vri ståltråden rundt dens lengdeakse. Det ville selvsagt ikke ha blitt godtatt, ettersom den allerede eksisterende «Gem» virket etter samme prinsipp, og det samme gjorde mange papirklemmer som allerede var patentert, inkludert den aller første fra 1867.²² Alle virker slik at når papirarkene træs inn mellom de frie endene av ståltråden, blir tråden i den motsatte svingen vridd omkring sin egen. Hvis vridningen ikke overskrider materialets elastiske grense, vil tråden forsøke å gå tilbake til sin opprinnelige form, og dermed vil endene som gaper over papirbunken klemme den fast. De fleste som har skrevet om binderseren på norsk gjør

et stort nummer av at Vaaler skal ha vært den første til å utnytte ståltrådens motstand mot torsjon eller vridning.²³ Men der tar de feil, fordi de er fanget av myten om at det var han som oppfant bindersens.

Hvorfor søkte Vaaler patent i utlandet?

Hvorfor søkte han ikke patent i Norge? I nesten all binderslitteratur kan vi lese at landet ikke hadde noen patentlov på den tiden, og at han derfor måtte søke utenlands. Men også det er feil – vi fikk en patentlov allerede i 1885.²⁴ Som medarbeider på et patentkontor visste Vaaler dette, men han hadde kanskje også erfart hvor vanskelig det var å få til noe her hjemme, skriver Svein A. Knudsen i boken «Norske oppfinnelser – kreativitet og nyskapning» fra 1996.²⁵ Vi kan trygt gå ut fra at «The Gem» ennå ikke var lansert i Norge i 1899, og at Vaaler derfor var uvitende om at det allerede fantes en bedre papirklemme på markedet. Han må ha trodd at han hadde fått en virkelig god og original idé. Han kan også ha søkt i utlandet fordi han var usikker på om potensielle norske interessenter ville ha klart å få innpass på verdensmarkedet med utgangspunkt i det lille norske hjemmemarkedet.

Vaalers papirklemme kom neppe i produksjon i det hele tatt, og patentrettighetene fikk lov til å utløpe i all stillhet. Grunnen er innlysende – den var rett og slett mindre praktisk enn den allerede eksisterende «Gem». En liten, men betydningsfull detalj skilte Vaalers papirklemme fra masseartikkelen som er blitt genialitetens ikon. Vaalers prototyp lot ikke ståltråden fullføre de to kom-

plette rundene som kjennetegner den fullt utviklede binders. Han sløyfet den siste halve runden, slik at ståltråden lå dobbelt bare på den ene langsiden. Det gjorde den plundrete å trø inn på en papirbunke, og man måtte fomle litt for å få indre ståltråden til å gape over arkene. Ytre ende er umulig – da utnyttes ikke torsjonsprinsippet, og klemmen blir stående ut som en kjøl, vinkelrett på papirplanet. Leseren kan selv prøve ved å klippe av det siste stykket med ytre sving og langside fra en vanlig binders.

Myten blir skapt

Bindersens angivelige norskhet var totalt ukjent i flere tiår. Mustad begynte å fabrikere binders av gem-typen i 1928²⁶ i konkurranse med importvare fra utlandet, uten mistanke om at den skulle bli et nasjonalsymbol. Opphavsmannen til det som skulle bli en av våre kjæreste myter var overingeniør Halvard Foss i Patentstyret, som i 1920-årene gjennomgikk det tyske patentarkivet og oppdaget Vaalers glemte patent. Han så ikke grundig nok på tegningene, og oppfattet derfor oppfinnelsen som identisk med den bindersens alle kontorfolk allerede hadde i skuffene. I Patentstyrets 50-årsberetning skriver han om norske oppfinnelser bl.a.: «Den vanlige trådbinders i sin nåværende kjente form er oppfunnet av Johan Vaaler, som var kontorsjef i et patentkontor. Tysk patent nr. 121 067.»²⁷ «Jeg gjorde dette kjent i mine omgivelser», forteller Foss ifølge en artikkel i A-magasinet fra 1988.²⁸ Fra disse omgivelsene spredte feiltagelsen seg langsomt ut over landet, og kom etter krigen inn i mange oppslagsverk.

Forbud mot å bære merker, tegn, em- blemer og klæs- plagg i demonstra- sjonsøyemed.

Til veiledning for publikum
meddeles:

Av Reichskommissar Terbo-
vens forordning av 25. september
1940 om forbud mot de politiske
partier i Norge følger at det er
forbudt å bære merker, tegn,
emblemer, klæsplagg o. l. som vil
kunne opfattes som uttrykk for
en demonstrasjon mot de i
nevnte forordning gitte bestem-
melser.

Kunngjøring i uidentifisert avis høsten 1940 om forbud mot å bære tegn i demonstrasjonsøyemed. Terboven tenkte spesielt på binders. Fra nettstedet Krigsleksikon, www.norgeslexi.com/krigslex/b/b2.html#binders.

Aschehougs konversasjonsleksikon hadde i 1939 ennå ikke «binders» som oppslagsord. I supplementsbindet fra 1952 er binders nevnt, men bare for sin evne til å binde sammen papir, og

som motstandssymbol under krigen – nærmere omtalt nedenfor.²⁹ Men i 1974 blir det omsider kunngjort for alt folket at binders er norsk: «Binders (eng.) sammenbøyd stykke ståltråd til å binde sammen manuskriptblader el. med, oppfunnet av nordmannen Johan Vaaler i 1899»³⁰. I den siste papirutgaven fra 2005 har imidlertid tvilen begynt å komme til uttrykk: «Binders Man regner vanligvis Johan Vaaler som oppfinner av binders (i 1899), selv om andre hadde kommet med tilsvarende konstruksjoner tidligere ».³¹ Men da var det allerede gått 6 år siden myten ble avlivet i Aftenposten.

Binders som motstandssymbol

Det bidro til bindersens mytiske status at den hadde vært brukt som tegn på samhold under krigen, i protest mot okkupasjonsmakten og dens norske hjelpere. Men den ble ikke brukt til formålet på grunn av norskhet, for på det tidspunkt var denne myten ennå ikke alminnelig kjent. Symbolverdien lå i bindersens evne til å «holde sammen». Fortellingene om binders som motstandssymbol bekreftes av mange som kan huske tilbake til krigsårene.

Forfatteren Finn Bø fortalte i boken «Forbuden Fukt» fra 1945 at det særlig var forakten for okkupasjonsmaktens norske forbundsfeller som fikk «den tause, forbitrede våpenløse hæren» til å lete etter synlige tegn som klart kunne tone flagg. Små norske flagg ble forsøkt, men de ble også brukt av motparten, og til dels av angivere. Men høsten 1940 ble noen studenter enige om at en binders i knappullet skulle være symbolet for samhold. «Nyheten spredte sig som

*Kjempebinderseren som binders-
produsenten Mustad laget som
gave til «BI-dagene» 1989.
Den ble reist på BIs campus i
Sandvika og senere flyttet til
Nydalén.*

FOTO: LARS ROEDE / PRIVAT EIE

en løpeild over byen, og neste dag gikk halve Oslo med binders i knappullet... En uskyldig kontorrekvisitt var plutselig blitt et politisk emblem, som skulle vise sig å være av aller 'farligste sort' og avstedkomme tumulter og massearrestasjoner». Utover høsten gikk *hirden* til aksjon mot bindersdemonstranter i flere byer, og særlig i Oslo. Det ble masse-
slagsmål mellom hirdgutter og jøssing-
ungdom utenfor «Hirdheimen» (Høyres

Hus). Politiet var på det tidspunkt ennå ikke under full kontroll av NS, og mange politifolk tok mer eller mindre åpenlyst parti for demonstrantene og innbrakte flere hirdmenn enn binders-bærere. Bindersaksjonen var innledningen til en rekke lignende kampanjer, som alle bidro til å styrke motstandsviljen og ergre makthaverne tilstrekkelig til at de gjorde seg latterlige. Utover vinteren 1941 fikk binderseren følge av røde toppluer og

andre uskyldige tegn, noe som gjorde makthaverne «så rasende at de blev helt fra sans og nasjonal samling». Den mest omfattende demonstrasjonen fant sted på kong Haakons fødselsdag 3. august 1942, da «alle» bar en blomst i knappullet, og mange ble arrestert. Men det er en annen historie.³²

1974-utgaven av Aschehougs konver-sasjonsleksikon forteller at bruken av binders som motstandssymbol stammet fra Frankrike – en opplysning som det ikke har lyktes å få bekreftet, og som ikke er tatt med i senere utgaver av leksikon-et. Bakgrunnen skal være at *gaule* er et fransk ord for stav eller stolpe. To stolper heter «deux gaules». Den synlige delen av en binders på jakkeoppslaget eller i brystlommen kan da se ut som to stolper og lede tankene hen til motstandsbeve-gelsens leder i eksil, Charles de Gaulle.³³

Bindersen blir et nasjonalsymbol

Bindersen ble for alvor en del av vår kulturarv i 1980-årene. Norske forfattere av bøker og artikler om nasjonal teknologihistorie grep begjærlig fortel-lingen om bindersen. Om de så at Vaalers oppfinnelse ikke var helt lik en binders, bagatelliserte de forskjellen. Bindersens status som nasjonalt ikon nådde sitt første høydepunkt ved 90-årsjubileet for Vaalers patentsøknad. I 1988 skrev A-magasinet, blendet av dens nasjonale stråleglans: «Bindersen i dag er så å si lik hans ver-sjon». Deretter harselerte magasinet over utenlandske oppfinneres hjelpeløse forsøk på å få til noe like bra eller bedre. «Alle andre benyttet bare alminnelig fjæ-ning. Hvem som helst kunne ha løst gåten. Vaaler gjorde det».³⁴

Torsjonsprinsippet var hemmelighet-en som ingen andre enn Vaaler klarte å utnytte. Dette kom samme år i enda mer sjåvinistiske vendinger til uttrykk i boken *Norsk kvalitet* av Nanna Segelcke: «Vår store ukjente oppfinner var ikke alene om å søke en løsning på å holde papir sammen. Mange har prøvd seg på mer eller mindre vellykkede løsninger. Helt uten kjennskap til nordmannens oppfinnelse og så sent som på 1920-tall-et, gjorde blant annet en kanadier et hjelpeløst forsøk. Til grunn for Vaalers oppfinnelse ligger torsjonsprinsippet, en fjærende vridning av et legeme om lengdeaksen. De andre som forsøkte benyttet bare alminnelig fjæring. Vaaler vred på jerntråden, slik at papirert havnet i en 'saks'».³⁵

I 1989 fikk bindersen også sitt første materielle minnesmerke – en gigantisk bindersskulptur av stålør, 7 meter høy og med en vekt på 600 kg. Den var en gave fra den norske bindersprodusenten O. Mustad & Søn til «BI-dagene» dette året, som også var minneåret for Vaalers patent.³⁶ Monumentet viser imidlertid ikke hans oppfinnelse, men en vanlig binders av gem-typen. Det fikk selvsagt plass i Guinness rekordbok som verdens største binders. Da BI flyttet fra Sandvika, ble monumentet demontert og noen år senere gjenreist i bakgården til student-boligene i Gunnar Schjelderups vei 13.

100 år og like nyttig

Den nasjonale begeistringens kulminerte ikke uventet i jubileumsåret 1999. Som nevnt foran kom minnefrimerket allerede i januar. Men Posten tjuvstartet med en panegyrisk omtale i *Frimerkeposten* nr.

FOTO: LARS RØDE / PRIVAT EIE

«Binderssteinen» ble reist ved ved Lierfoss i 1999 etter initiativ av Aurskog historielag for å hedre den verdensberømte oppfinneren fra bygda, Johan Vaaler. Monumentet er utformet av Arne Lindaas.

6, 1998. Nasjonsbyggingsmotivet kom klart til uttrykk: «Fordi ingen hadde fulgt opp Vaalers tyske patent og fordi rettighetene ikke gjaldt lenger, fikk ikke familien til bindersens far glede av suksessen. For den vesle innretningen ble snart produsert over hele verden – snakk om å plassere Norge på verdenskartet!» Både denne artikkelen og pressemeldingen fra Postens fri-merketjeneste formidler all den gamle feilinformasjonen som nå var blitt vårt nasjonale felleseie.

Min kronikk i Aftenposten kom for sent til å avverge Postens pinlige eller ufrivillig komiske jubileumsmarkering. Finske *Helsingin Sanomat* ga med tydelig skadefryd spalteplass til det norske ikke-jubileet og intervjuet kronikkforfatteren – som fortalte at han satt og ventet på å bli anholdt for landsforræderi.³⁷ Det var en overdrivelse, men bare en mild overdrivelse. For reaksjonene lot ikke vente på seg. I dagene som fulgte kom det rasende innlegg fra et fornærmet Postverk, fra en fornærmet Aurskog-patriot, og fra en

fornærmet oppfinner på vegne av norske oppfinnere. De fleste var så opprørt over mitt landsforræderi at de ikke leste kronikken ordentlig og imøtegikk den på et faktisk grunnlag. I stedet fulgte de Kjerringa mot strømmen og fastholdt sitt klippe-klippe – bindersens er norsk, hva du enn sier.

Mannen fra Aurskog gjorde meg oppmerksom på planene om å reise et monument over den eneste fra bygda som har oppnådd verdensberømmelse. Jeg tok da kontakt med historielaget og forklarte faren for å latterliggjøre både bygda og den uheldige Johan Vaaler ved å erklære ham som oppfinner av bindersens. Det førte til at de ikke gjorde som Posten, men heller avbildet den tingen som Vaaler patenterte. *Binderssteinen* ble avduket på en høyde ved Lierfoss 23. november 1999, med Våler-gården i bakgrunnen.

Mine forsøk på myteknusing eller folkeopplysning i presse og radio har bare delvis vært vellykkede. Både den mytiske og den realistiske bindershistorien lever videre, side om side. Dessverre klarte Kunnskapsforlaget, utgiveren av Norsk biografisk leksikon, å avsløre dårlig oppdatering i bindershistorien da siste bind ble utgitt i 2005. Der har Johan Vaaler fått en biografi på ¾ side som påskjønnelse for noe han ikke har gjort: «Blant norske oppfinnelser som har vunnet internasjonal anerkjennelse, står én i en særstilling – bindersens. Den uanselige metalltråden, som i generasjoner har vært uunnværlig på kontoret, er av norsk opprinnelse, og oppfinnerens navn er Johan Vaaler».³⁸ Denne ukritiske fremstillingen er desto mer underlig fordi litteraturlisten viser

til flere verker som avsanner eller stiller spørsmål til myten.³⁹

Grenseoverskridelser og forgreninger
Nettsider om «paper clip» gir en god del korrekt informasjon, men enda mer feilinformasjon. Det viser seg at Vaalers ry som bindersens oppfinner har fått vid spredning, særlig i USA. Svært mange nettsider tillegger ham æren. Mange serverer oppkok av stoff fra andre nettsider, og slik kokes det samme råstoffet opp igjen og igjen, uten kritisk vurdering og uten å putte inn nye ingredienser i stål-trådsuppen.

Interessant nok ser det ut til at bindersens norskhet har vært så godt som totalt ukjent i nabolandene. Ekstra forsmedelig er det at svenskene med sin storebrorholdning og sin gloriøse teknologihistorie har vært totalt uinteressert i den norske bindersens. Men så kaller de heller ikke tingen «en binders», men «ett gem». Forklaringen må være at de importerte binders av merket «Gem» så tidlig at merkevarenavnet ble det generiske ordet for tingen. På svenske nettsider finnes praktisk talt ingen henvisninger til Vaaler.⁴⁰

Myten har særlig funnet grobunn i USA. Time Magazine kolporterte den omhyggelig i 2000 i et oppslag om det 20. århundres store nyvinninger, noe som selvsagt ble lagt merke til i Norge. Det styrket vår nasjonale selvtilit at dette sublime produktet av norsk begavelse og oppfinnsomhet var blitt en internasjonal kult-gjenstand og et ikon for perfekt design. Historien svarte godt til vårt kollektive selvilde fordi den inneholdt fortellingen om det miskjente geni og de

tapte mulighetene i et avsidesliggende land. Tenk bare på aerosolbeholderen og gassturbinen!

Amerikanerne har også laget nye foreninger på historien om den norske bindersens. Mange nettsteder forteller om *The Paper Clips Project*. På en middelskole i Tennessee skulle elevene lære om Holocaust og de 6 millioner drepte jøder. En lærer hadde den gode idé å illustrere dette ufattelig store tallet med et tilsvarende antall små gjenstander som kunne skaffes i store mengder. Elevene valgte binders og satte i gang en stor innsamling som innbrakte en imponerende haug med langt flere enn de 6 millioner som var målet. I denne sammenheng er det en annen opplysning som interesserer. Ett av nettstedene opplyser at valget falt på binders da elevene oppdaget at «during the Holocaust, after the Nazis invaded Norway and began prosecuting Jews, non-Jewish Norwegians protested Nazis' forcing Jews to wear yellow stars on their clothing by wearing paper clips on their lapels». ⁴¹ Akkurat den vrien har vi ikke hørt tidligere, ettersom nordmenn brukte dem til å markere samhold i det første okkupasjonsåret, før deportasjoner og drap på jøder fant sted. En annen nettside utdyper dette: «That symbol of resistance originally honored Johann Vaaler, the Norwegian Jew who invented the paper clip». ⁴²

Vi ser det vi vil se

Vi har vært så begeistret over å gjenopplage et miskjent norsk geni at vi ikke har villet se en forskjell som ikke bare er kvantitativ, men kvalitativ. Vaalers papirklemme hadde kimen til den gode

løsning i seg, men var bokstavelig talt bare kommet halvveis til målet. Den manglet den siste vrien for å bli praktisk anvendelig. Og så kom den i tillegg for sent.

Norsk bindersforskning slo seg lenge til ro med oppdagelsen av Vaalers patent. Bindersens gåte var løst en gang for alle – i Norge. I mellomtiden hadde utenlandske forskere, ubundet av nordmenns emosjonelle forhold til bindersens, gjort fremskritt. Petroski avsannet vår norske selvtilfredse bindershistorie i 1993, men ble nesten ikke lagt merke til. ⁴³

Bindersens faktiske tilblivelseshistorie er interessant nok. Men enda mer interessant er dens kanonisering som nasjonalt symbol. Karakteristisk for symboler er at de taler mer til emosjonene enn til intellektet, slik at vi helst lukker øynene for kjenslgjæringer som truer den konstruksjonen som skal symboliseres. Det forklarer hvorfor tilhengerne av bindersens norskhet i det lengste har tviholdt på sitt og nekter å registrere opplysninger som kan svekke dem i troen. Den er en krykke for vaklende nasjonal selvtillit.

Lars Roede er arkitekt og seniorrådgiver ved Oslo Museum.

Noter

- 1 *Frimerkeposten* nr. 6, 1998.
- 2 Petroski, Henry: «Polishing the Gem: A First-Year Design Project», *Journal of Engineering Education*, October 1998, s. 445.
- 3 Men historikeren Peter Englund hadde også lest Petroski og røpet historien for svenske lesere i *Tystnadens historie och andra essäer*

- i 2003. Året etter kom boken også i norsk oversettelse under tittelen *Stillhetens historie og andre essays*, Universitetsforlaget 2004, s. 121: «Om bindersens historie».
- 4 Petroski, Henry: *The Evolution of Useful Things*, New York 1993.
 - 5 Osthøvelen ble patentert i 1925 av snekker Bjørklund fra Lillehammer.
 - 6 Vaalers søknad var datert 12. november 1899, Patentschrift no. 12106. Den ble innvilget 6. juni 1901.
 - 7 Aftenposten, søndag 7. februar 1999.
 - 8 <http://www.officemuseum.com>
 - 9 Petroski 1993, s. 62-67.
 - 10 Petroski 1993, s. 68-69.
 - 11 Petroski, Henry: *Invention by Design*, Harvard University Press 1996, s. 17.
 - 12 Petroski (1998) s. 449. Her lister Petroski opp et utvalg på 27 patenter av de mange som ble innvilget i USA fra 1898 til 1994.
 - 13 Petroski oppgir som kilde: Penn, Arthur: *The Home Library*, Appleton, New York, 1883.
 - 14 Petroski, Henry: «Polishing the Gem: A First-Year Design Project», *Journal of Engineering Education*, October 1998, s. 445.
 - 15 Ministerialbok for Aurskog kirke 1854-1877, s. 108.
 - 16 Haveraaen, Sverre: «Vaaler, Johan», *Norsk biografisk leksikon*, bind 9 2005, s. 411.
 - 17 Holst, Wilhelm: «Johan Vaaler», *Studenterne fra 1887*, Kristiania 1912, s. 274-275.
 - 18 Folketelling Kristiania 1900, Digitalarkivet.
 - 19 Adressebøkene for Kristiania/Oslo.
 - 20 Holst 1912.
 - 21 Petroski, Henry: «The Evolution of Artifacts», *American Scientist*, Volume 80, 1992, s. 418.
 - 22 Samuel B. Fays patent fra 1867, <http://www.officemuseum.com>
 - 23 Se for eksempel Segelcke, Nanna: *Norsk kvalitet*, Oslo 1989, s. 61.
 - 24 Tor Breivik: *Styret for det industrielle rettsvern (Patentstyret) 1885*. <http://www.riksarkivet.no/arkivverket/publikasjoner/nett/handbokra/inst-dep/retts.html>
 - 25 S. A. Knudsen: *Norske oppfinnelser. Kreativitet og nyskaping*, 1996.
 - 26 *Oppland Arbeiderblad* 24.04.2007: «Mustad har laget binders i snart 80 år».
 - 27 Foss, Halvard: «Den frittstående oppfinner», *Styret for det industrielle rettsvern 50 år*, Oslo 1961, s. 190.
 - 28 Hesstvedt, O.: «Den lille norske hjelperen fyller 90 år». *A-magasinet* nr 52, 1988.
 - 29 Aschehougs konversasjonsleksikon, supplementsbind 1952: «Binders (eng.)», sammenbøyd stykke ståltråd til å binde sammen manuskriptblader el. med. Under okkupasjonen ble b. båret i jakkeoppslaget som tegn på nordmenns samhold mot quislinger og tyskere og forfulgt av okkupasjonsmakten og dens håndhevere».
 - 30 Aschehougs konversasjonsleksikon, 1974. I tillegg til basisopplysningene i artikkelteksten, opplyser også denne utgaven av leksikonet om bindersen som motstandssymbol under krigen.
 - 31 Store norske leksikon, Kunnskapsforlaget 2005.
 - 32 Bø, Finn: *Forbuden frukt*. Oslo 1945, s. 62-65.
 - 33 Aschehougs konversasjonsleksikon 1974.
 - 34 Hesstvedt 1988.
 - 35 Segelcke, Nanna: *Norsk kvalitet*, Oslo 1989, s. 61.
 - 36 *Oppland Arbeiderblad* 24.04.2007.
 - 37 *Helsingin Sanomat* 10.02.1999.
 - 38 Haveraaen, Sverre: «Vaaler, Johan», *Norsk biografisk leksikon*, Oslo 2005, bind 9, s. 411.
 - 39 Jerman 2001 (se note 42) og Englund 2004 (se note 3).
 - 40 Med Peter Englund (note 3) som det hederlige unntak.
 - 41 <http://www.jewishaz.com/jewishnews/050204/paper.shtml>
 - 42 http://www.acfnwsource.org/religion/paper_clip_project.html
 - 43 Jeg var ikke den eneste i Norge som leste Petroski. I boken *Fantasi uten grenser – Norske oppfinnere* (Oslo 2001) stiller forfatteren Gunnar Jerman i kapitlet «Binders, osthøvel og skisport» spørsmålet: «Men hvem fant egentlig opp bindersen?» Jerman var imidlertid ført på villspor av alle skriveriene om torsjonsprinsippet og stolte ikke helt på Petroski. Han skrev at «Det nye ved Vaalers binders var anvendelsen av torsjonsprinsippet. ... Løsningen var så enkel at hvem som helst kunne ha laget den. Hvor ofte har vi ikke i forbindelse med oppfinnelser hørt den setningen gjentatt: hvem som helst kunne ha gjort det.»

Oslo Ladegård

Anne Louise Lien

Du har sikkert ofte sett den når du har kjørt forbi med trikken. Akkurat der Oslogate møter Bispegata hviler Ladegården fredelig foran sin lille barokkhage, omgitt av middelalderpark både i øst og i sør. Den hvite bygningen med det svarte, steile taket og symmetriske vindusrekker har kanskje en av de underligste og ikke minst, lengste historiene blant Oslos gamle bygninger. Hovedhuset ble bygget i 1720-årene som et lysthus på landet i barokk stil, og var opprinnelig i rød og gul tegl. Dagens lyse fasade er et uttrykk fra senere på 1700-tallet. Men under disse fornemme strukturene finnes bygningselementer fra et omfattende festningsanlegg fra middelalderen, blant annet en bevart hall fra 1200-tallet. Visse spor etter en renessansebygning kan man også finne. En vandring i Ladegårdens mange rom og saler innbyr til en spennende reise i over 800 års oslohistorie og møter med flere fascinerende historiske personligheter.

Oslo bispegård - kirkefyrstens residens

De aller tidligste spor av bygninger på tomta er av tre, og stammer fra 1100-tallet. Første gang biskopens gård omtales er i Sverres saga fra slaget i Oslo i 1197. Der står det at biskop Nikolas Arnesson satt til hest utenfor sin gård da han hørte at birkebeinerne var kommet til byen. Han bryter ut: «Nå er fanden laus», og flykter med sin flokk opp til Gjelleråsen.

Hvordan gården har sett ut og hvor stor den var på slutten av 1100-tallet, vet vi ikke, men vi vet at Oslo bispedømme

i Nikolas' tid ble landets best utbygde. Gården kan ha gitt husrom til minst 60 personer. Den må i tillegg ha hatt rom for rettssaker og viktige møter, og stor lagerplass for alle varene bøndene brakte inn i landskyld og tiende. Sagaberetningen gir oss ingen tegn på at den så tidlig hadde noe slags festningsverk. Biskop Nikolas ledet motstanden mot kong Sverre og birkebeinerne, baglerpartiet fikk navnet sitt fra bispestaven hans. Biskopen var selv i slekt med Magnus Erlingsson og både dansk og svensk kongesatt, og deltok som hærfører i mange slag i det neste kvarte

EIER: OSLO MUSEUM

Ladegården, hagesiden. Akvarellert blyanttegning av Peter Andreas Blix, ca 1880.

århundret. Det er i denne turbulente tida at de første bygninger i stein ble reist på tomta, og trolig også noen av murene. Biskopens «kastell» omtales ved en skildring av slaget i 1217, men det er uvisst om «kastell» henviser til en fullt utbygd festning eller bare et tårn. Da Nikolas døde i 1225 var nok bispegården blitt et betydelig anlegg, med flere store bygninger, muligens med en ringmur rundt.

I Håkon Håkonssons saga omtales borgerkrigenes siste store slag i 1240, der den overbygde brua mellom bispeborgen og Hallvardskirken rives ned av birkebeinerne med flyktende vårbelger (tilhengere av hertug Skule) inni. «Mange menn døydede», sier sagaen så lakonisk. Dette slaget markerte slutten på borgerkrigene.

Unionsmøte

Midtsommeren 1319 får vi et sjeldent glimt av hvordan bispegården må ha fungert ved større arrangementer. Helt siden kongens død hadde storfolk strømmet til byen, det har neppe vært en ledig seng å oppdrive noe sted. Erkebiskopen var kommet fra Nidaros, og landets fremste menn var samlet. Norges trone hadde stått ledig siden Håkon 5. Magnusson døde i begynnelsen av mai, og den tre år gamle Magnus Eriksson, kong Håkons dattersønn, var rett arving til riket. På samme tid var også Sverige blitt kongeløst, og nå var det kommet en gruppe svensker til Oslo under ledelse av biskop Karl av Linköping for å forhandle med nordmennene om kongefelleskap. Magnus Eriksson skulle

også bli svensk konge, om alt gikk som det skulle.

Oslobiskop Helge hadde åpnet sin store gård for alle delegatene. Med sine mange store bygninger både i stein og tre var nok bispegården det best egnede stedet i byen. De dramatiske politiske hendelsene våren 1319 skjedde raskt, biskop Helge og hans stab har måttet mobilisere stor administrativ ferdighet på kort tid. Bispegården har nok sørget for måltider og innkvartering av mange av stormennene og deres folk. Noen har sikkert også sovet i herberger rundt i byen.

Den spesielle politiske situasjonen som hadde oppstått, var et resultat av tilfeldigheter og nordisk kongelig ekteskapspolitikk. Ingeborg, kong Håkon 5.s eneste ektefødte datter, var blitt gift med den svenske hertugen Erik av Södermanland. I 1315 fødte hun Magnus Eriksson. Hertug Erik var bror til Sveriges konge, og konspirerte mot sin bror. Dette skulle koste ham livet, kong Birger fikk begge sine brødre myrdet, men måtte selv flykte fra landet for å redde livet. Og da Birger og alle hans brødre var borte, var det altså hertug Eriks eneste sønn, Magnus, som var den nærmeste kandidat til tronen også for de svenske opprørerne. E t t e r tre dagers forhandlinger i bispegården ble svenskene og nordmennene enige om en avtale som skulle regulere forholdet mellom de to rikene så lenge Magnus var umyndig. Samrøringen av rikene skulle begrenses til det minimale, Norges og Sveriges riksråd skulle hver for seg stå for styret i hvert sitt land, uten innblanding.

Kort etter Oslomøtet ble Magnus valgt til Sveriges konge, og i august kom han til Norge og mottok kongeverdigheten på

Haugating, det gamle kongehyllingstinget ved Tunsberg. Unionen var et faktum, og vi vet jo hvordan det gikk videre. Magnus' sønn Håkon 6. giftet seg med Margrethe Waldemarsdatter av Danmark, som etter mannens død ble dronning i Kalmarunionen Danmark-Sverige-Norge. Møtet i bispegården har derfor ofte blitt omtalt som et «skjebnemøte» for Norges selvstendighet. Selv om unionen egentlig bare skulle være en personalunion, og rikene fortsatt skulle ha selvstyre, innleder den en rekke av unioner som til slutt endte med selvstendighetstapet i 1537.

Utover på 1400- og 1500-tallet skulle borgen flere ganger spille en rolle i militære operasjoner. Våren 1508 ble til og med Hamars biskop holdt fanget her av den unge hertug Christian, den senere Christian 2. Det å fengsle en biskop var en uohørt handling som sendte sjokkbølger gjennom kirken i Norge. Bispeborgen ble i de neste to tiårene beleiret flere ganger, og utgjorde en stadig trussel mot Akershus.

Bispeborgen rives

Det var nok derfor borgen ble revet i forbindelse med reformasjonen. Det eneste som til slutt sto igjen var det store tårnet og steinhuset inntil. Den beste steinen ble brukt til utbedringer ved Akershus festning,¹ og restene og en del jord omkring bygningene ble skjenket til byens borgere. Når Christian 3. var så nøye med å rive bispeborgen, har nok motivet hans vært frykt for at den skulle kunne bli av militær verdi under en eventuell katolsk-nasjonal bevegelse.² Oslos biskop Hans Rev er visstnok den eneste katolske biskop i kristenheten som etter reformasjonen kom tilbake som luthersk superintendent.

OSLO MUSEUM

Ladegården, gatesiden. Akvarellert blyanttegning av Peter Andreas Blix, ca 1880.

I 1554 flyttet biskopen sin residens til de lokalene som før hadde vært dominkanerkloster og hvor dagens bispegård senere ble bygget. Dette er avslutningen på et viktig kapittel i bygningens historie. I nesten 500 år hadde gården vært biskopens viktigste maktsentrum på Østlandet. Gården hadde rommet kirkefyrsten og hans hoff på det mektigste i høymiddelalderen og samtidig med at bispemakten ble gradvis utarmet i senmiddelalderen, ble vedlikeholdet av borgen stadig dårligere. Rivingen satte punktum for gården som militært anlegg. Etter 1554 sto gården til nedfalls en stund, før et nytt avsnitt tok til.

Kristen Mules renessansehus

Det var i mai 1579 at borgermesteren i Oslo, Kristen Mule, fikk overdratt den gamle bispegården for sin innsats under krigen og for hans lån av 250 daler til lensherren på Akershus. Han begynte byggingen av et renessansehus på levingene av den gamle middelalderborgen. Dette renessansehuset skal ha vært praktfullt, men vi vet lite om det. Det er nemlig bevart bare noen få bygningselementer fra dette huset, og det finnes ikke billedlige framstillinger av det. I plan dekket Kristen Mules gård den tidligere vinterhallen (hvelvkjelleren), passasjen og tårnarealet (kastellet), omtrent samme areal som den senere barokkbygningen.

FOTO: A.B. WILSE, 1932/OSLO MUSEUM

Ruinparken i Gamlebyen med Oslo Ladegård i bakgrunnen.

Bare noen helt få bygningsrester fra renessansehuset er bevart. Finhugget kvaderstein i nordvestre hjørne og gjenmurte buer i Ladegårdens grunnmur på øst- og sørsiden er fragmenter fra det som har vært 1. etasje i Kristen Mules gård. Den øvre etasjen i biskopens borg har trolig allerede vært ødelagt da Mule begynte å bygge. Mule slo nå nye, lavere hvelv over det nedre rommet, og over dette ble den store salen i Mulegården plassert, trolig på det samme stedet som biskopen hadde sin hall. Gulvet i denne salen kom fram under restaureringsarbeidene på 1960-årene, og det viste seg å være belagt med

teglsteinsfliser i mønster rundt et midtfelt i marmor.³ Dette gulvet kan fremdeles sees i Ladegården.

Kongebryllup og hekseprosesser

Selv om det finnes lite arkeologisk materiale og ingen billedlige framstillinger av renessansehuset, har vi, takket være de fryktelige høststormene høsten 1589, likevel noen unike beretninger fra gården. Det året ble nemlig prinsesse Anne av Danmark, ved skjebnens lunefulle spill, gift med kong James 6. Stuart av Skottland, nettopp i Kristen Mules hus i Oslo. I noen hektiske uker var bygning-

FOTO: VÆRING, 1894/OSLO MUSEUM

Fra kjelleren under Ladegården.

en losji for prinsessen og hennes hoff, og skotske og danske krøniker skildrer i glimt huset, staset opp til bryllup. Vi kan bare forestille oss hvordan huset har sett ut med all denne kongelige stasen, og med trompeterer og skuelystne stående i trengsel rundt.

Bryllupet var selvfølgelig ikke ment å bli feiret i et borgerlig hus i småbyen Oslo i Norge. Det skulle ha stått i Edinburgh, og den unge danske prinsessen skulle samtidig ha blitt kronet til skotsk dronning. James var på denne tida en voksen mann på 23 år, lærd og dannet, han snakket 12 språk flytende, og ble i

sin samtid ansett som en intellektuell. Han var sønn av Maria Stuart. Anne var 14 år, storesøster til 12-årige Christian Kvart. Han var nettopp blitt konge under et formynderstyre etter at Fredrik 2. var død året før. Prinsessen skulle seile fra København til Edinburgh for å møte sin kommende brudgom, og tre hundre danske skreddere hadde gjort brudestasen hennes i stand. Hun skulle seile med en stor flåte på 14 skip ledet av riksadmiral Peder Munch og ledsaget av Danmarks fremste adelsmenn og kvinner.

Reisen skulle normalt ta mellom 7 og 9 dager, men denne gangen skulle det gå

FOTO: K. ENG, 1968/OSLO MUSEUM

Interiør.

annerledes. Allerede da skipene la ut fra havnen i København, begynte det å skjje underlige ulykker. Under avskjedssaluttene omkom to soldater i en skyteulykke, og senere, da det ble saluttert i Helsingør, eksploderte en kanon, og en soldat ble drept. De frykteligste høststormer tvang skipene gang på gang i nødhavn langs norskekysten, i uke etter uke. Etter hvert var både prinsessen og skipene i en slik forfatning at man ikke kunne fortsette reisen. Den stakkars jenta hadde knapt fått i seg vått eller tørt på ukevis, så sjøsyk var hun. Dessuten skjedde det mystiske ulykker om bord. Blant annet løsnet en av kanonene i stormen og feide over dekket på skipet og drepte og lemlestet flere.

Prinsessen skal ha vært vitne til hendelsen, og hun ville hjem. Bud ble sendt til James i Skottland om at bruden hadde fått kalde føtter, og han sendte fluksens brev tilbake om at prinsessen værsgod skulle leveres som avtalt. Merkelig nok kom båtene med denne brevvekslingen fram, samtidig som 14 av Danmarks beste skip ikke klarte å krysse Nordsjøen.

Det ble bestemt at mesteparten av hoffet til prinsessen skulle ta seg hjem til København, mens Anne og kretsen rundt henne skulle reise til Oslo, nærmeste by, for å komme til krefter der. Tre av skipene med prinsessen og de mest framtreddende danske stormennene dro oppover langs Sørlandskysten med kurs for Oslo. Fra

Interiør.

FOTO: K. ENG, 1968/OSLO MUSEUM

Tønsberg dro de over land til Oslo. Nå hadde den arme prinsesse Anne vært underveis i to måneder.

Prinsessen ankom Oslo 25. oktober klokka tre om ettermiddagen, og ble innlosjert i Kristen Mules gård. Det ble saluttert idet hun steg inn. Klokka halv fem tok den skotske greven avskjed med henne for å innkvarteres hos Anders Skredder. Også han ble fulgt av samme prosesjon, og det ble avfyrt salutt utenfor hans losji også.

Prinsessen ble i Oslo en stund, men akkurat idet de var begynt å forberede hjemreisen, kom det brev med den overraskende beskjeden at kong James hadde trosset stormen og sto på norsk jord. Han

tok seg god tid, det tok nesten tre uker før han kom til Oslo. Kanskje ville han gi borgerskapet i den lille byen en mulighet til å reise den prakt og stas som trengtes for å feire et kongebryllup.

James 6. av Skottland kom til Oslo over Asker, og ankom den 19. november klokka fire om ettermiddagen. Osloborgerne med stattholder Axel Gyldenstjerne i spissen hadde møtt fram for å ta i mot ham, og James viste tydelig iver etter å treffe sin tilkommende brud. Den offisielle skotske skildringen av deres første møte forteller at kongen satte seg ut over vanlig etikette ved hoffet, styrtet inn i rommet «with buites (støvler) and all». Han forsøkte å kysse henne, men det var

ikke så enkelt, forteller kilden, prinsessen var ikke vant til den slags oppførsel ved det danske hoffet. Etter å ha konversert nervøst på fransk i noen minutter, kunne skotske, danske og norske adelsmenn lettet konstatere at James og Anne omfavnet hverandre og kysset.

Den 23. november 1589 sto bryllupet i den store hall i borgermester Kristen Mules hus. Salen var prydet med kostelige tapeter. Det var flere hundreår siden noe lignende hadde skjedd i byen. Klokkato gikk all norsk, dansk og skotsk adel til Anders Skredders hus og fulgte kongen i prosesjon til prinsessen. Trompetere sto ved Christen Mules hus og blåste. Kongen gikk opp til hovedsalen og stilte seg på et rødt klede med hendene i siden. Prinsessen kom og stilte seg ved siden av ham. Seremonien begynte med et kort musikkstykke. Kongens kalvinske hoffpredikant David Lindsey holdt en seremoni på fransk. Biskop Jens Nilssøn trådte deretter fram og holdt en tale om ekteskapet på dansk og deretter fulgte musikk. Først gikk Anne ut med adelige fruer og jomfruer, deretter kongen. Biskopen hilste kongen på latin og ønsket til lykke.

Etter å ha vært i Oslo i noen uker dro James og Anne landeveien tilbake til København, og først 17. mai året etter ble hun kronet til skotsk dronning i Edinburgh. Men den strabasiøse reisen fikk et grusomt etterspill. På sensommeren 1590 startet det som skulle bli nordeuropas frykteligste hekseprosesser, der James med iver og glød gikk inn for å avdekke den sataniske konspirasjonen som nesten hadde hindret hans brud i å komme trygt over havet (Han skrev senere et verk om demonologi, som ble utgitt flere

ganger). Over hundre mennesker måtte bøte med livet i denne rettsaken, og blant dem selvfølgelig James' egne politiske motstandere. James var overbevist om at Satan hadde arbeidet for å forhindre at Stuartene fikk arvinger til tronen. I København ble også 13 hekser brent på den 12-årige Christian Kvarts ordre.

Kong James og dronning Anne fikk mange barn sammen og ble, da Elisabeth 1. av England døde, første konge og dronning av Storbritannia. De klarte også å sette en arving på tronen, men som vi vet gikk det ikke så bra med Charles 1. Oliver Cromwell fikk hogget hodet av ham i 1649.

Kristen Mules sønn Nils arvet gården og holdt vinkjeller her.⁴ Hans barn solgte den i 1614 til stattholder Enevold Kruse. I 1618 overdro Kruse den gamle bispegården til Oslos borgermester og borgerskap. Muligens var den tenkt som det nye Oslo Rådhus, men dette ble det ikke noe av. I dette skjøtet omtales gården for siste gang som «Biskopsgården».⁵

Nils Toller kjøper den gamle bispegården

Kort før brannen i 1624 hadde Nils Toller kjøpt gården og foretatt store byggearbeider der. Så kom brannen, og det er faktisk funn fra Ladegårdens hage som gir oss nøyaktige opplysninger om brannen og Christianias fødselsdato. Tidlig på 1900-tallet oppdaget man nemlig foran et av uthusene på gården to tilhugde steiner med latinsk innskrift. Oversatt lyder det: «*Den 27. september 1624 er denne by Christiania anlagt*»

Steinene befinner seg nå på Oslo Museum på Frogner. Dette er trolig steiner som

har stått over den første byporten. Kort tid etter brannen krevde Christian 4. at byens borgere skulle flytte over på andre siden av bukta, og bygge opp den nye byen Christiania der. Det kan virke som om Nils Tollers gård var en av de bygningene i Oslo som ikke ble særlig skadet av brannen. I over 150 år skulle gården nå tilhøre Nils Tollers etterkommere.

Nils Toller var på mange måter typisk for sin tid og sin stand. Som mange andre forretningsmenn var han en innvandret danske, sønderjyde fra Haderslev. Første gang han nevnes i Norge er som slottsskriver på Akershus i 1620. Han må ha hatt penger, for alt i 1621 har han tatt borgerskap i Oslo og begynt egen forretning. I 1621 fikk han kongelig privilegium på å holde vinkjeller i Mulegården, og fikk det forlenget i sju år etter bybrannen. Han fikk også lov å bygge de nødvendige sjøbodene og bryggene som trengtes. Nils Toller fikk dessuten avtale om å forpakte hele tollene i Oslo for tre år mot en fast årlig avgift. Han hadde råd til store byggearbeider i gården sin i Oslo. Han bygget også verksteder, og var den eneste som hadde lov å drive handel i Gamlebyen i tiden rett etter 1624.⁶ Fra 1629 til 1642 var han borgermester i Christiania. Da Nils Toller døde omtrent 50 år gammel, må han ha vært en rik mann. Det er sønnedatteren Karen Toller som arver gården i 1676, og bygger hovedbygningen vi ser i dag.

Den gamle bispegård blir «Ladegården».

Karen var datter av Nils Toller den yngre og Kirsten Andersdatter de Tønsberg. Gjennom sine foreldre arvet Karen to

store formuer. Hun ble gift med Caspar Herman Hausmann, og hans jordegodsinteresser var avgjørende for at Ladegården skulle bli det store godset det til slutt ble. De to tilhørte Christianias rikeste krets, hvor den naturligste ting i verden var å ha et lysthus på landet. Ved flere anledninger kom Hausmanns halvbror Ulrik Fredrik Gyldenløve på besøk. En brann i 1721 ødela ullvarefabrikken og arbeiderboligene de to hadde etablert. Den gamle Mulegården har trolig også blitt berørt av brannen, for kort tid etter begynte hun å oppføre en ny bygning over Mulegårdens nedre deler. I originaltegnningene står det at huset ble oppført 1722, men det spørs om det sto ferdig før året etter.⁷

Da Hausmann levde tilhørte ikke jordområdene i Gamlebyen bygningen. Det var opprinnelig jorda, ikke huset, som ble kalt Ladegården, og fra 1711 forpaktet Hausmann denne jorda av kronen. Disse jordene var den gamle bymarka som hadde sørget for forsyninger til Akershus siden bybrannen i 1624, altså fungert som ladegård (lade = låve) for festningen. På denne måten ble store jordområder knyttet til den gamle bispegården, men først i 1729 fikk Karen kjøpe denne jorda av kronen, delvis som en kompensasjon for et av Hausmanns krigsskip som var blitt senket. Men ikke uten en omstendelig disputt med kronen om verdien på skipet og jordene, der Karen ble beskyldt for å ville snyte kongen.

Nå ble barokkhuset bygget med de høye, steile valmtakene med svartlakkert stein. Ombyggingen må ha vært ganske omfattende, det har medført riving av de tidligere bygningsdelene ned til Kristen

FOTO: K. ENG, 1968/OSLO MUSEUM

Interiør.

Mules førsteetasjes gulvnivå, kanskje ble også noen av de middelalderske bygningsrestene berørt. Søndre kjeller ble det nye kjøkkenet. Alle rom fikk marmorerte bjelketak i ulike farger, og veggene fikk tapeter. De største rommene lå mot øst. I hallen var gulvet belagt med svarte og hvite steinfliser i sjakkemønster. Resten av gulvene var tregulv.

Barokkstilen viser seg i den symmetriske planen med den store tverrgående hallen som akse. Hallen hadde dører i begge ender, men inngangen lå i Karens tid på østsiden, ut mot Oslogate. Alle de store hovedrommene vendte også mot øst.

Planen er en typisk europeisk løsning med doble rom og gjennomgående midtgang. Derfor kalles gjerne denne bygningstypen midtgangshus. Det ble etter hvert populært for overklassefamilier å sette opp slike gårder som forlystelsessted, ofte med staselige europeiske hageanlegg rundt. Utenfra så Ladegården ganske annerledes ut enn den gjør i dag. Grunnmuren var svartmalt, trolig en speiling av det svarte taket, mens den pussede hovedetasjen med karnapper var malt rød med hvite fuger. I buene over dører og vinduer var annenhver stein malt gul og rød.

Ladegården gikk i 1742 i arv til Karen Tollers datter, Helene Margrethe Storm, gift med oberst Christian von Storm. Hun gjorde huset om etter den nye, lette rokokkostilen, noe som forandret huset drastisk både innvendig og utvendig. Den livlige, røde fasaden ble malt sober lysegrå, nesten hvit. Stuene ble flyttet fra øst- til vestsiden. Helene flyttet vegger (også de bjelkebærende), senket takhøyden og fikk lagt stukktak og seildukstak.

Ved Helene Margrethe Storms død i 1764 arvet hennes sønn Caspar Herman von Storm Ladegården. Han var stiftsamtmann i Akershus, og ved oppkjøp av store eiendommer gjorde han Oslo Ladegård til den største landeiendommen østafjells. I Christiania bygget han seg et flott palé (nå Krigsskolen), men også Ladegården ble omformet i hans tid. Helene Margrethes rokokkotapeter ble malt over i Louis Seize-stil, og til og med stukktakenes mønstre ble lagt om etter tidens smak. Sidefløyen stammer trolig også fra tiden etter 1764.⁸ Caspar Herman von Storm må ha vært en usedvanlig driftig mann, og gis for eksempel gjerne æren for at Norge fikk en egen glassindustri. Men han levde over evne, hans økonomiske situasjon forverret seg relativt raskt, og i 1772 gikk han så dundrende konkurs at Christiania enda ikke hadde sett maken.

Ladegårdens hage

Et av Caspar Herman von Storms viktigste bidrag til Ladegården var anleggelsen av en storslagen hage, skilt fra hovedbygningen med en bred terrasse. Hagen strakte seg ned til Bjørvika, og hadde både pryd- og nyttevekster, klippede hekker, fontener, basseng og drivhus. Gartneren som

het J. A. Kramer skal ha vært helt fortvilet da von Storm gikk konkurs i 1772, med hagen bare halvferdig. Storm skal ha gitt den stakkars mannen beskjed om å fullføre hagen før han selv rømte fra landet, og det spørres om Kramer noen gang fikk lønn for arbeidet sitt. Von Storm hadde i sitt første ekteskap to døtre som begge ble adelig gift, den ene med hoffmarskalk Henrik Christopher Bjelke og den andre med grev F.A. Wedel Jarlsberg. Herfra nedstammer bl.a. eidsvollsmannen grev Herman Wedel.⁹

Oslo Ladegård ble solgt på auksjon to år etter konkursen. Dermed ender Tollerslektens 150-årige historie i det gamle Oslo, og Oslo Ladegårds storhetstid er forbi. Fra slutten av 1700-tallet til 1903 har Ladegården 8 ulike eiere, men eiendommen stykkes stadig mer opp, og ser ut til å ha vært betraktet som gammeldags, dyr og upraktisk å drive.

Norges Hovedjernbane

Fra 1863 kjøper jernbanen stadig mer av eiendommene og hagearealet rundt Ladegården. I 1903 kjøpte de endelig bygningen og brukte den som tjenestebolig for sine høyerestående embetsmenn til 1957, da Oslo Kommune overtok. I Oslos skattetakst Matrikkel fra 1949 finner vi: Oslogate 13, eier Norges Statsbaner, skattetakst kr 90 000,-.

En av de som flyttet inn i Ladegården var banemester Giæver, med sin familie. En av døtrene er den kjente, nylig avdøde forfatter og oversetter Jo Tenfjord Giæver, som bl.a. har skrevet om sin oppvekst i Ladegården. I hennes tid var gården delt opp i 4 leiligheter, og hadde en frodig hage inngjerdet av høye tregjerder.

Hundre år med utgravninger – 1865-1968

Middelalderens Oslo hadde i flere hundre år ligget begravd under åker og eng i Gamlebyen. Men med Norges Hovedjernbaners inntog i området kom de første graveprosjektene i gang. Ganske snart ble det klart at nesten uansett hvor man gravde, støtte man på rester av bygninger av stein, tre og en stor mengde gjenstander fra middelalderens Oslo. For den lokale befolkningen var nok ikke dette noen overraskelse, det hadde alltid kommet mye rart opp av jorda her ute i Gamlebyen. Men for Norges Hovedjernbaner var det veldig ubeleilig, for det la hindringer i veien for anleggsarbeidet. For en nasjon som nettopp hadde fridd seg fra flere hundre års dansk dominans, og med ambisjoner om framtidig selvstendighet, var det en viktig oppgave å binde landet sammen med jernbanen. Dermed ble utgravningene preget av hvor jernbanen trengte å grave. Og middelalderens bispegård ble funnet nettopp fordi jernbanen ville legge sine skinner gjennom Ladegårdens hage. I løpet av hundre år var det fem utgravninger i området.

Restaureringen av Ladegården fra 1958 til 1968.¹⁰

Etter initiativ fra tidligere byantikvar Arno Berg ble eiendommen i 1957 innkjøpt av Oslo kommune, og i 1958 startet han restaureringen av Oslo Ladegård. Planen var at den gamle barokkgården skulle gjenoppstå i fordums prakt, samtidig som huset skulle fylle funksjoner som museum, utgravningskontor for Gamlebyen, velhus, magasin for steinsamlingen m.m. Underveis skulle

arkeologiske utgravninger komme til å forandre noen av planene. I 1964 overtok antikvar Thorleif Sellæg ansvaret for restaureringsarbeidet. Prosjektet varte i ti år, og mange avgjørelser måtte tas på det estetiske, historiske og tekniske plan før gården ble slik den framstår i dag. Noe nytt ble skapt, og noe gikk tapt på veien. Men de to antikvarene ser ut til å ha restaurert Ladegården med tanke på å formidle husets lange historie. Middelaldervegger og renessansegulv ble avdekket, og de lot rommene oppe gjenspeile ulike stilepoker.

Byantikvaren og middelalderkontoret
Museet kunne åpnes i 1968. Rådhuset har siden dette benyttet lokalene til kommunale arrangementer, men det var Byantikvaren som forvaltet eiendommen mellom 1968 og 1999. Fra da av overtok Oslo Kommune gjennom Oslo Kommunale Kontorbedrift. Ulike aktiviteter har vært drevet i Ladegården de siste årene. Gamlebyen Beboerforening, MODUS senter for middelaldermusikk og Folkeminnelaget har hatt sine lokaler her. Siden 1997 har Middelalderkontoret ligget i sidebygningen, og stått for omvisinger i Oslos middelalderruiner og i Oslo Ladegård. Kontoret ble startet etter initiativ fra Byantikvaren og Interesseforeningen Oslos Middelalder som et brohode for et planlagt Middelaldermuseum i Oslo. I dag heter kontoret Middelalderbyen Oslo, og er Kulturetatens formidlingstilbud i ruinområdet og Ladegården. I løpet av de siste ti årene har Middelalderbyen Oslo arrangert flere hundre konserter i Ladegårdens saler med tidlig musikk og andre historiske kulturuttrykk, omvisinger og arrangementer for å gjøre historien tilgjengelig for folk.

UKJENT FOTOGRAF, CA 1910/OSLO MUSEUM

Ladegården.

Anne Louise Lien er historiker og ansatt ved Middelalderbyen Oslo, Ladegården som formidler.

Ladegårdens hjemmeside:
www.oslo.kommune/ladegard

Litteratur:

Berg, Arno: Fra bispeborg til Ladegård. St. Hallvard 1954.

Bull, Edvard: Christianias historie, 1924.
Diplomatarium Norvegicum

Hagen, Rune: Heksemakt mot kongemakt, artikkel i Historisk tidskrift.

Nedkvitne og Norseng: Oslo bys historie 1991

Sommerfelt: "Oslo Ladegård" St. Hallvard 1917

Stensby, Petter: "Oslo Ladegård" i Christiania Tidendes julenummer 1986.

Woxen Stormark, Hilde: Oslo Ladegård : Restaureringen 1958-1968. Hovedoppgave i Kunsthistorie. UiO, 1999.

Noter

- 1 DN III 1148.
- 2 DN III nr. 1148 og DN V nr. 559.
- 3 Stensby, Petter, 1986 "Oslo Ladegård." i Christianias Tidendes julenummer.
- 4 Berg, Arno. Fra bispeborg til Ladegård, St. Hallvard 1954 s.257.
- 5 Sommerfelt. Oslo Ladegaard. St. Hallvard 1917 s. 283.
- 6 Berg, Arno. St Hallvard 1954. Fra bispegård til Ladegård. s.258.
- 7 Tegningene finnes i Oslo Byarkiv.
- 8 Berg, 1954, s. 269-271. Fritz Holland mener imidlertid at mellomfløyen ble oppført av generalinne Hausmann i 1730-årene og nordfløyen, som han kaller "Portnerfløyen", ble oppført av Von Storm ca. 1765. Woxen Stormark 1999, s. 19.
- 9 Norsk Biografisk leksikon, Halvdan Koht.
- 10 Kapittelet bygger på Hilde Woxen Stormarks hovedoppgave "Oslo Ladegård, restaureringen 1958-68" fra 1999. Avdeling for kunsthistorie, Universitetet i Oslo.

Med en medister fra Strøm-Larsen – kulinarisk vandring langs linje 11

Runar Døving

Døving har forsket på endringer i nordmenns forbruksmønster på matområdet. I denne artikkelen får vi hans personlige refleksjoner rundt hurtigmatkjeder som Deli de Luca, 7-Eleven og andre, på en vandring langs trikkelinje 11 fra Vogstgate til Oslo sentrum.

Jeg går nedover Vogstgate. Jeg kjenner gata godt, jeg vokste opp på oversiden av Storo, nederst i villastrøket. Som barn krysset jeg Ringveien bare når jeg skulle på kino, eller danse folkedans på BUL. Som ungdom begynte jeg på Sandaker ungdomsskole og traff mennesker som gikk på slang for å spise epler. I den perioden utforsket jeg, som de fleste andre unge, grensene for hva som er lov. Vi kastet matpakka og kjøpte eller stjal cola og boller i kiosken på det nyåpnede Sandakersenteret. Likevel ble vi fornærma når vi ikke fikk lov til å gå inn mer enn tre om gangen, og ble nektet adgang i storefri. Tjuefem år etter begynte jeg å forske på matpakka og norsk matkultur, og fant at min atferd som trettenåring knapt var eksepsjonell i verken tid eller rom. Å teste grenser og kaste matpakka er en klassisk handling i det evige ungdomsopprøret.

Jeg stopper og kjøper et par medisterkaker hos Strøm-Larsen. Jeg er dagen derpå, er i godt humør og er sulten. Jeg liker å spise stående eller gående, så det passer bra med varme fete medisterkaker. Jeg peker nese nedover mot sentrum.

Jeg fant ut at når det fødes en ny trettenåring som skal teste rus, sex og ta avstand fra mammas kokte torsk, fødes det samtidig en ny femtiåring som blir bekymret for «ungdommen av i dag». På den måten reproduseres forestillingen om forfall. «Før i tiden», blir det sagt, var alt enkelt, hele generasjoner satt sammen rundt bordet og spiste. Før i tiden var man familieorientert. Før i tiden hadde man dårlig råd, men god tid. Mine studier av mat viser at fortidens «før» er historisk upresist. Forestillingen om forfall handler i større grad om endringer i eget liv enn

FOTO: FREDRIK BIRKELUND/OSLO MUSEUM

FOTO: FREDRIK BIRKELUND/OSLO MUSEUM

Strøm-Larsen i Vogts gate 53 på Torshov ble etablert i 1904, og er byens eneste gjenværende spesialforretning i sitt slag.

FOTO: FREDRIK BIRKELUND/OSLO MUSEUM

I Vogtgate ved Torshovgata finner vi Narvesen og Deli de Luca på hvert sitt hjørne.

historisk etterrettelighet, og at forestillingene om forfall reproduseres for hver generasjon med omtrent samme innhold. Det evige forfall skaper grunnlaget for et kollektivt minne og en felles kamp for verdier, altså en mening med livet for femtiåringer.

Jeg er tørstere enn jeg trodde, og stopper bare hundre meter lenger ned og kjøper en juice på Deli de Luca, i krysset ved Torshovgata. Jeg stopper på den lille navnløse plassen og ser over på den nye Narvesen på andre siden av gata. Pølser. Jeg blir glad for hva som har skjedd siden jeg var ungdom, da hadde vi bare cola,

pølser og skolebrød. Deli gir et enormt mye større utvalg.

Som en del av forfallet er fortellingene om «nå for tiden». Nå for tiden har alle så dårlig tid at de «beiter», slenger i seg mat på trikken. Nå for tiden droppes frokost, og alle er på vei til trening slik at ingen spiser middag sammen lenger. Nå er det gatekjøkken på hvert hjørne. Presisjonen av «hvem» som regnes innenfor viet er like elendig som presisjonen av «før». Forskningen jeg har gjort viser tydelig at det skjer lite, samtidig som de små endringene blåses stort opp. Endring følger som regel et strengt sett moralske og kognitive

mønstre. Det vil si at potetforbruket har sunket voldsomt, men endres gjennom regelen «variasjon er viktig for et sunt kosthold til middag», da blir pasta og ris mer enn akseptable substitutter. Juice kan alternere med melk til frokost, cola er umulig. Vaner endres langsomt, det er derfor det heter vaner. Og institusjoner består. Forestillingen om familiens fall må være framsatt av noen som aldri har sett 17. mai, eller deltatt i norsk julefeiring.

Jeg setter meg ned i parken ved Christian Michelsens gate og drikker en flaske Brämhults nydelige ferskpressede jordbær og appelsin. Det sitter tre alkoholikere der, nå som da. De drikker øl av halv-litersbokser. Noe er heldigvis forandret, tenker jeg. Det blir færre knuste flasker. De ser misunnelig på medisteren, men det er min siste, så jeg spiser den selv, ser opp mot de store fondsgårdene i krysset og tenker på kritikken av framveksten av gatekjøkkener i hovedstaden.

Tar man bort alle vegger og tenker på hvor mange kjøkken som finnes i forhold til antallet gatekjøkkener. Hva kan forholdet bli? En til tusen, ti tusen? Perspektivet er utrolig. Som om vi bruker merparten av måltidsanledningene til å spise ute? Nordmenn er påfallende familieorienterte, innespisende mennesker. Men det går heldigvis den riktige veien, selv om det går sakte. Det vil ta lang tid før nordmenn innser at det kan være moralsk helt ok at andre lager maten til deg. Arbeidsdeling er fint. Det skaper et effektivt samfunn. Jeg trenger bare å jobbe en time for å kjøpe en stol på IKEA, hvis jeg skulle lage den selv, derimot, ville

jeg brukt en måned. Honoraret i Byminner for denne artikkelen er lite, men nok til å holde familien mett i flere dager med nydelige Whopper fra Burger King.

Jeg vandrer videre nedover mot Birkelunden, der Vogt går over i Tofte, forbi Ringnes og de alltid slitne gårdene på østsiden før Biermannsgate. Her har det aldri vært mat å få. Selv før industrien flyttet til Kina, Ringnes ble kjøpt av Carlsberg og raderte ut samtlige mindre bryggerier, og Ringen kino formerte seg og flyttet fra Carl Berner. Slakterbutikkene er nedlagt. Strøm-Larsen er en av de siste. Er det bra eller dårlig?

Forestillingen om forfall og mindre differensiering i matutvalget er komplisert. I det store og hele kan man si at det er mest heldig for dem som bor grisgrendt. Utvalget i Rema er relativt lite, men langt større enn det de fleste hadde tilgang til da prosessen begynte på 80-tallet. Rensligheten er klart forbedret. Det er ingen som vil tilbake til 50-tallet hvis de tenker seg om, med salg av smør fra åpne kar. Og prisen, - for femti år siden brukte en gjennomsnittshusholdning 40 % av husholdningsbudsjettet på mat, nå er vi snart nede i 10. Det er utrolig. Og mye av det er kjedenes fortjeneste fordi de fikk makt til å presse produsentene. På den annen side gir Gildes kontroll og ekstreme makt også et begrenset utvalg, og det er vanskelig for nisjeprodusenter å komme inn i kjedenes hyller, både fordi de forlanger penger og store linjer, men også jevne produkter og stabil leveranse. Mye av kritikken er imidlertid jålete. Kjedene representerer i det store og hele en klar forbedring

FOTO: FREDRIK BIRKELUND/OSLO MUSEUM

Eksotiske serveringssteder på rekke og rad i Vogts gate.

både av kvalitet og varelinjer og en klar demokratisering gjennom pris og spredning. Det er ikke sikkert at en blindtest ville avgjort om medisteren kom fra Meny eller Strøm-Larsen.

Meglere kaller det «Øvre Grünerløkka», men alle som kjenner byen vet at Schleppegrellsgata er nordre grense. Det er her løkka åpner seg. Det er forståelig at folk vil bo her. Og det er her det virkelig har skjedd endringer. Velstående middelklassebarn med foreldres middelklassekapital har flyttet inn. Vestkanten har okkupert området. Det kalles gentrifisering når sentrumsnære arbeiderklassestrøk omdannes til bydeler for velstående grupper. For utelivet er det fantastisk, for bydelen og barnefamilier en tragedie.

Innvandrerne fra forstedene har ikke lojalitet nok til å bli boende når de har fått sitt andre barn. Støyete smårike ungdommer, på kokain og alkohol, skråler om natta. De ressurssterke barnefamilieene som holder i sømmene blir borte, flytter til fartsdempere og tujahekker der de kom fra, og oversetter bolig til investering og kapital. De blir reaksjonære og lager matpakke med grovt brød, ost og salami. Mat handler mye mer om livsløp enn om generasjon. Men Grünerløkka er endret. Fra et boligområde til en fornøylespark. Med restauranter på hvert hjørne. Synd vi ikke har en kultur som sprer tilbudene mer utover. Kan de ikke ta med seg en bar til Røa, der er det skrikende mangel. Det er turister og de velstående single unge urbane som spiser ute. Det gjelder ikke

kjernefamiliene på Røa. Men det blir i det minste mye restauranter, barer, kafeer og gatekjøkkener av det.

Jeg både hisser meg opp og stortrives, følger trikketraseen over til Thorvald Meyers gate, beundrer Birken lunsj, som har vekslet i kvalitet, men holdt koken. Stopper først opp på nordøstre hjørne av Olaf Ryes Plass, på Bagel & Juice, og spiser nettopp det, en bagel. Jeg trenger rødlok og mer fett og proteiner, kalkun og Philadelphiaost. Jeg ser folk gå inn og ut av 7-Eleven på andre siden av gata.

Hvorfor er folk sinte på Deli de Luca, 7-Eleven og Narvesen? Det er de som gir oss mat om natta. De gir oss blader, tobakk og kontanter døgnet rundt. For bare tyve år siden hadde vi bare Narvesen. De hadde wiener og kanskje en bolle – men bare det. Så kom 7-Eleven og utvidet kraftig, ti typer pølser, og masse bakverk. Så kom Deli og vi fikk sushi, kaker, kyllinglår og calzone. Narvesen må konkurrere og legger seg i selen. En riktig konkurranse. Marginene i bransjen er høye. Når man kan ta femti kroner for en liter vann med eller uten sukker, sier det sitt. Det er flere som vil være med å leke med sånne marginer. Det gir rom for flere, små og store. Hvordan kan man da være sure for et bedre utvalg? Hvilket estetisk problem er det man snakker om? Er ikke fargevalget til Deli vakker? Burgunder? Hyggelig betjening, fin musikk, renslig så det holder. Ferskt brød på søndag. Man kaller det ensretting, men utvalget her er jo blitt formidabelt. Vi trenger tusen til før vi skal klage. Legg heller ned banker og meglere, de har ingenting i første etasje å gjøre.

Ryes er pusset opp. Uteserveringen langs Grüners gate er en suksess. Her er det tett med servering. Parkteatret har blitt et samlingssted. Det er ikke rart vi heller viser utlendinger hit enn til Frogner. Hva skal man der å gjøre? Hvis du ikke liker pizza må du gå på Paradiso, i krysset av Markveien, de lager slike av en annen verden.

Jeg får nok av skravlete mødre, Bagel & Juice er fullt av dem, føler meg både jålete og sjåvinistisk. De har det sikkert hyggelig. Hva vet jeg om hva de gir igjen til byen, om de bare tenker på sin egen sikkerhet, eller flytter når barnet begynner på skolen, eller når typen vil ha en garasje, og er redd for den nye bilens sikkerhet. Når de synes skolen ikke er norsk nok? Jeg går. Følger trikketraseen i stedet for Markveien. Det er et valg for oppdraget. Schouskvartalet har aldri vært særlig hyggelig.

Det er rart hvor reaksjonære folk er. Mennesket er et dyr som synes endring er utenkelig, men har lett for å tilpasse seg nye situasjoner når den først er kommet. Schoushallen skulle bevares. Hvorfor det? At den ble bare en etasje er jo på grunn av svak teknologi i dårlig grunn. Og hvordan var maten her? Elendig. Bare fulle folk som detter ut i trikkeskinn. Hvorfor ikke tette hullet og bygge fire etasjer her, og lage en ny hall på grunnplan. Se hvordan det ble på Olympen. Byfornyelsen var kanskje autoritær, men utedassene forsvant.

Jeg forlater dette hvite, småfrikete, kvasikontinentale, selvgode strøket, krysser

FOTO: FREDRIK BIRKELUND/OSLO MUSEUM

Birken lunch i Thorvald Meyers gate 33 c ved Birkelunden.

FOTO: FREDRIK BIRKELUND/OSLO MUSEUM

FOTO: FREDRIK BIRKELUND/OSLO MUSEUM

Parkteater-kvartalet ved Olaf Ryes plass.

Hausmannsgate og går inn i sentrum, velger min favoritt; Torggata. Det er i dette området man finner god og billig mat. Dette er det eneste internasjonale i dette landet. Jeg går innom Hai i Calmeyersgate, en vietnamesisk perle. Plastduker og bestikk i små bøtter på bordene, billig og veldig, veldig godt. Rissuppe med skinke-stek, reker og koriander. I hele dette området finner vi det virkelige tilskuddet i den kulinariske verden. Både en gros, detalj og servering. Det er mer innhold enn form, som dessverre er regelen i sentrum vest. Her er det søramerikansk, sørøstasiatisk, kinesisk og gresk om hverandre. Sushi eller souvlaki, velg og velg, vinn, vinn. Noen tilpasser seg den norske smaken og demper chilien, andre assimilerer og putter kålrot i woken. De

fleste gir imidlertid opp formen og tilpasser seg. Jeg husker hvor forbauset jeg ble da jeg for første gang spiste på kinarestaurant i Amsterdam. Ti små retter. Det får vi ikke i Oslo. Nordmenn skryter av å være internasjonale og ta til seg utenlandsk mat, men det finnes ikke ett eneste sted i Norge som serverer en sørøstasiatisk eller spansk frokost. Vi er kun åpne og liberale på kvelden, og helst i helgen. Rissuppe eller kaker til frokost er umulig. Vi kan gå ut og spise, men det er meget komplisert å bruke alle de rare ingrediensene vi finner i Torggata. Det tok tretti år med paprika og avokado, og hvitløken er fortsatt ikke blitt en grønnsak, men et krydder. Det er noen som sier at ingefær er stort, men de har ikke studert og sammenlignet overskriftene med engrostallene.

FOTO: FREDRIK BIRKELUND/OSLO MUSEUM

Populært vietnamesisk spisested, Hai Café i Calmeyers gate 6.

Jeg er mett og fornøyd, trenger kaffe og en drink. Det får man ikke på Hai. Tar Bernt Ankers gate, krysser Storgata, ned Brugata og får alle mine deilige observasjoner bekreftet. Lenge leve innvandringen. Frukt og grønt har det blitt. Det er lettere å drive små bedrifter i det markedet, bedre rullering, muligheter til å kjøpe spot på Økern, effektive incentiver blir god inntjening. Da jeg studerte bransjen, intervjuet jeg de som drev Izmir i Torggata. De hadde blitt rike på den og butikken, og solgte. De hadde bestemt seg for å flytte tilbake til Tyrkia og leve på renter. Fem år etter traff jeg dem nederst i Brugata, der Barboca ligger nå. De var lei av å late seg og trivdes bedre med å ha mye å gjøre, så de begynte på nytt i Oslo. De sa

de hadde sett på et lokale på Majorstua, siden jeg hadde tipset dem om fravær av konkurranse på vestkanten, men de syntes leieprisene var for høye og området kjedelig.

Jeg gir en tigger en tjukekroning, og krysser Vaterlandsparken mot Plaza, Jan Erik Volds forhatte byggverk, jeg elsker det. Gjenskinnet i dag er fantastisk. Og den utvendige heisen var min datters store turistopplevelse da jeg var fattig student og lette etter gratis fornøyer. Fort går det opp, opp. Og der oppe har man jo byens beste utsikt. En dobbel espresso og en Jameson med en isbit. Da er jeg fornøyd. Det er ennå ingen som har klaget på kaffebarenes inntog. Er det merkelig

at de brune barer og kafeteriaer får være i fred?

Forakten mot gatekjøkken handler om form og ikke innhold. Gatekjøkken er moralsk selvmotsigende fordi gate er bevegelse ute og kjøkken er tryggheten i hjemmet. Det blir det offentlige og private på en gang. For oss som har smaken i behold, og ikke bryr oss om hva som er rett og galt, og er stolte over å utsette andre for passiv pølsing, er gatekjøkkenet en oase. Å stå og spise er det beste som finnes. Finnes det noe bedre enn å kjøpe to kjøttkaker fra Strøm - Larsen, vandre langs trikkeskinnene etter en kraftig rangel og gomle, eller havne på Burger King og spise deres glimrende Whopper hvor som helst i verden? Stående, i byens mangfold, isteden for å sitte rundt ambasadørens bord og konversere med moren til Tante Brun?

Å sitte rundt et bord og spise langsomt, skal visstnok være bedre, både for gane og dannelse. For min del: Been there, done that. Bordets vaner er strenge og som regel gjør kjedelige. Norbert Elias skriver om bordets sosiologiske øvelser av kontroll. Elias' fortolkning av gaffelen er glitrende lesning til alle som tror mat-skikk lager bedre mennesker, eller tror at maten blir bedre av å sitte til bords: Gaffelen er ikke noe annet enn en konkretisering av en spesifikk følelsesmessig standard om hva som vekker avsky eller avsmak. Gaffelen er instrumentet som kontrollerer grensen mellom utsider og innsider. Gaffelen er en frihetsberøver, den gjør familiemåltidene til en kamp og misbruker tid. Gaffelen fjerner våre evner

til å smake på bekostning av en utstudert disiplinering. Gaffelen er din egen stasi.

Det er stadig noen som tar på seg å være moralens vokter for andre. Og hvis alle andre bare var som meg så ville alt vært bra. Slow-food er en slik forsamling av bedrevitere som rakker ned på vår raske matkultur. Eller Brimi som sutrer over nyere generasjoners manglende evne og kunnskaper. Hvis han har lyst til å spise de dinglebæra sine med trøffel, helikopterbåret på fjelltoppen, så gjerne det, men vi som har lyst til å spise Whopper har like mye rett til å være moralsk forarget som dem. Vi som synes maten er bedre stående, har et mye bedre argument om å innta den sittende: Vi sitter allerede for mye foran PCen, det er mye sunnere å stå. Stå opp og spis og kom deg ut på gaten, dere stillesittende matvrak som ikke har tenner eller mage til å få opp dampen! La naturen og dyrene være i fred. En ting er å ta ansvaret for nasjonens fedme og barns ernæring, men utover det er hva, eller hvordan man spiser, et valg. Vi er voksne og kan gjøre som vi vil. Bordskikk er kraftig overvurdert som sosialt fellesskap, det er mye bedre å spise ute – med fingrene.

Til alle dere elskere av fast-food. Ikke hør på den furtne gjengen som har så spisse munnar at de ikke klarer å sippe i seg annet enn tørr hvitvin i alt for små mengder. Matpakka har overlevd seg selv, og hører hjemme i Sigdal på Museum. Den er ingenting å sloss for. 70 år med tørt brød og brunost er mer enn nok. Vi har råd til å spise varm god mat. Askesens tid er over. Vi har rett, råd og plikt til å nyte mat hvor vi vil, hvordan vi vil og med hvem vi

FOTO: FREDRIK BIRKELUND/OSLO MUSEUM

*Sushistedet Nam Kang i
Torggata 24.*

vil. Og nå er det på gatene det skjer. Til den tulling som påstår at Deli de Luca ødelegger byrom eller matkultur, gi dem en tidsmaskin så de kan nyte margarinet sitt i fred. Deli de Luca er en lise for norsk matkultur. Vi som handler der elsker mangfold, og Deli gjør en kjempejobb med å skaffe konkurranse i markedet.

Vi som elsker gatekjøkken vil ha bedre, flere, mer, - bedre innhold og mer kvalitet for pengene. Thank heaven for 7-

Eleven, takk til alle kokker på alle landets gatekjøkken, til alle storkjøkken, takk til industrien som gjør at vi kan spise så god og billig gatekjøkkenmat når vi blir sultne og har lyst på noe godt. Takk innvandrere for deres eksistens. Måtte kjeder og kiosker bli store og dekke landet med mat i alle gater og hjørner. Takk til kebab, tex-burger, peking-house, sushi-barer, Leiv Vidar og Deli og alle dere andre der ute, takk, tusen takk. Og til dere furtere som ikke liker det, hold den trerettens drittprat for dere selv.

FOTO: FREDRIK BIRKELUND/OSLO MUSEUM

I Torggata 18 serveres mat fra mange land.

Jeg stopper der, tror ikke jeg orker en natt til på byen og trenger ikke nattmat, går tilbake til Brugata stasjon og tar 11-ern hjem til Schultzgate på Majorstua, hilser på den utrolig søte Martina på Deli og kjøper et brød. Det har skjedd enda mindre der enn østpå. Innvandringen er svensk og jobber i service, halvliteren har blitt 10 centiliter mindre, men skolen og matpakka den samme. Bogstadveien har blitt kjedelig, i ordets rette forstand, men jeg er ikke i den alderen som er opptatt av klær uansett. Off-Bogstadveien, derimot, åpner stadig gode små og store butikker som gir nye muligheter for å få noe godt å spise, eller gode produkter å servere til

gjester, men nordmenn har langt igjen før de når noen form for kulinarisk selvskikkerhet. Man lærer navnet på ti drueslag, men knapt kan nevne to typer gulrot eller kjenner smaken på matjessild, vår kulturelle arv i stjerneklasse. Innvandrere og kjeder har gjort mye godt, resten får vi gjøre selv. Smak!

Runar Døving er professor i sosialantropologi ved Markedshøyskolen og forsker II ved Statens institutt for forbruksforskning (SIFO).

Jeg er Lisa Kristoffersen!

Jorunn Sanstøl

«Nei din tryntyrk... Vil du selge den stakkars bikkja til den fæle slasken...»¹ I Christian Krohgs «Kampen for tilværelsen» beskriver han et opptrinn han overvar mellom to menn da de forhandlet om salg av en hund som skulle benyttes som vakthund. En kvinne tillot seg derved å intervenere på det groveste. Da mennene ville inn på en restaurant for å fortsette forhandlingene, stilte kvinnen seg foran døren og nektet dem å komme inn. «Hvem er du da?» spurte den ene irritert. «Vil du endelig vite det, så skal du få vite det. Jeg er Lisa Kristoffersen!» svarte kvinnen kontant. Deretter forsvant kjøperen på et øyeblikk i mengden.

Lisa Kristoffersen (1833-1924) var en av byens originaler. Hun nøt stor respekt som dyrenes beskytter, og hun var fryktet blant kjørekarer og andre som ikke behandlet dyrene med pietet. Hun var født på Sagene, giftet seg tidlig og flyttet med mannen til USA hvor de ble i nærmere 25 år. I Chicago drev hun vaskeri og strykeri, men benyttet fritiden til å ofre seg for dyrebeskyttelsen. Da de vendte hjem til Norge, stod hun på torvet og solgte frukt, bær og blomster for å livnære seg og mannen, som var syk og arbeidsudyktig.

Lisa hadde ingen barn, og hennes store misjon i livet ble å passe på at dyrene fikk stell og mat. Allerede som liten jente hadde hun lovet seg selv å vie livet sitt til dyrene. Dyr av nesten alle slag var under

hennes beskyttelse, og hun var kjent, respektert og fryktet over hele byen for sin store omsorg for hester, hunder og katter. Hun gikk under navnet Dyre-Lisa, Bikkje-Lisa og «Kristianias våkne samvittighet». Dersom en gjenstridig melkekjører ikke lystret henne, fikk han kjenne knortekjeppen på ryggen. Hjalp ikke det, blåste hun i politifløyten, og synderen ble overlatt til konstabelen. Hun tok gjerne oppstilling ved foten av Youngsbakken, Norabakken og Smithebakken - spesielt utsatte steder hvor hestene strevde med tunge lass. Her hadde også Henrik Wergeland stått med omsorg for hestene. Han hadde skrevet en henstilling på vers om å ta hensyn til hestene og slo den opp foran Grottens inngang.²

OSLO MUSEUM

*Portrett av Lisa
Kristoffersen malt av
Martin Erichsen i 1912.*

Lisa Kristoffersen likte de fleste dyr, men det fantes noen unntak, som rotter, mus og fisker - og katter kunne være noen fæle dyreplagere resonnerter hun videre.

Der hun var på ferde, med det rutete sjalet og paraply, samlet det seg alltid store folkemengder. Hun var i stadig kamp med byens kjørekarer som plaget hestene med svepeslag.

I følge henne selv ga hun seg aldri når det gjaldt å utføre sin livsoppgave: «Jeg maser, og jeg skjeller og smeller og melder...» Hun sparte ingen som slo hestene sine, og vognmennene hadde stor respekt for henne. Når hun nærmet seg ropte de «pass på hestene deres, gutter ... for der kommer Lisa Kristoffersen.» Snakket til hestene gjorde hun, og de svarte henne.

Den dagen i 1905, da den nye kongefamilien kom, hadde hun satt inn en annonse i avisen at folk ikke skulle slippe ut hundene. De kunne bli tråkket på i trengselen. Men så var det slik at «Dronningen hadde ikke passet på sin heller, og den var jo rent ukjent i byen, stakkar, og kom fra et fremmed land.»³ Dronningen ble med andre ord tilgitt.

Det gikk mange historier om Lisa Kristoffersen. «Kutorvsgutta» tok hun også fatt på når de drev kuene gjennom gaten. En gang kjøpte Lisa en sau som ikke kunne gå, og trillet den hjem i barnevogn. Den dyrekjære konen brukte alle pengene sine på sin livsoppgave – å ta vare på dyrene. Pengene i banken tok omsider slutt, og hun solgte kaker og sukkertøy for å overleve. Hun levde et ytterst spartansk liv, ett par år var hun uten seng, den hun hadde var forbeholdt bikkjene.

I 1907 stiftet hun sammen med venner den første foreningen for dyrebeskyttelse, her tjenestegjorde hun som inspektør.

På portrettet som er malt av Martin Erichsen i 1912 sitter Lisa Kristoffersen trygg og sindig i en stol. Hun er kledd i et brunt, rutet ullpledd og på hodet har hun et sort skaut. Håret er stramt med midtskill, antagelig samlet i en knute i nakken, og ansiktet er furet med nyver over neseroten. Bak briller med metallinnfatning ser hun fremfor seg med et alvorlig og kanskje noe høytidsstemt uttrykk. Munnen er sammenknepen, og det er et portrett holdt i brunlige farger, fullstendig blottet for skjønningmaling. Portrettet gir derimot inntrykk av en sterk personlighet. Hun har likevel tillatt seg å pynte seg med tre medaljer som hun var blitt tildelt. Den ene er Kongens fortjen-

stemedalje i sølv, de andre er vanskelige å tyde.

Hvem som har bestilt portrettet av Lisa Kristoffersen vet vi ikke, men antar at det er dyrebeskyttelsen. Selv hadde hun neppe hverken råd eller interesse av å bli portrettert. Men iscenesettelsen må sannsynligvis være hennes egen. En standhaftig og bestemt personlighet lyser ut av ansiktet. Hun er tilfreds med sin oppgave i livet, og den har hun utført med glans og fått belønning for, også i form av medaljer som hun stolt viser frem. Klesdrakten er den samme som hun vandret rundt i Kristianias gater med. Kunstneren er ikke kjent i kunsthistorien, men den ikke helt vanlige modellens personlighet kommer tydelig frem i karakteristikken.

Lisa Kristoffersen er blitt hedret etter sin død som dyrebeskyttelsens pioner. I 1934 fikk hun oppkalt en plass etter seg - Lisa Kristoffersens plass på Bjølsen. Til ære for henne bærer et av byens vernelag for dyr navnet Lisa Kristoffersens Minde.

Jorunn Sanstøl er kunsthistoriker og konservator ved Oslo Museum.

Noter

- 1 Christian Krohg: "Kampen for tilværelsen", Oslo 1952, s. 400. Urd 1924, s. 82. Haakon B. Nielson: Byoriginaler, Oslo 1966
- 2 Haakon B. Nielson: Byoriginaler, Oslo 1966, s. 79-80
- 3 Ibid, s. 401